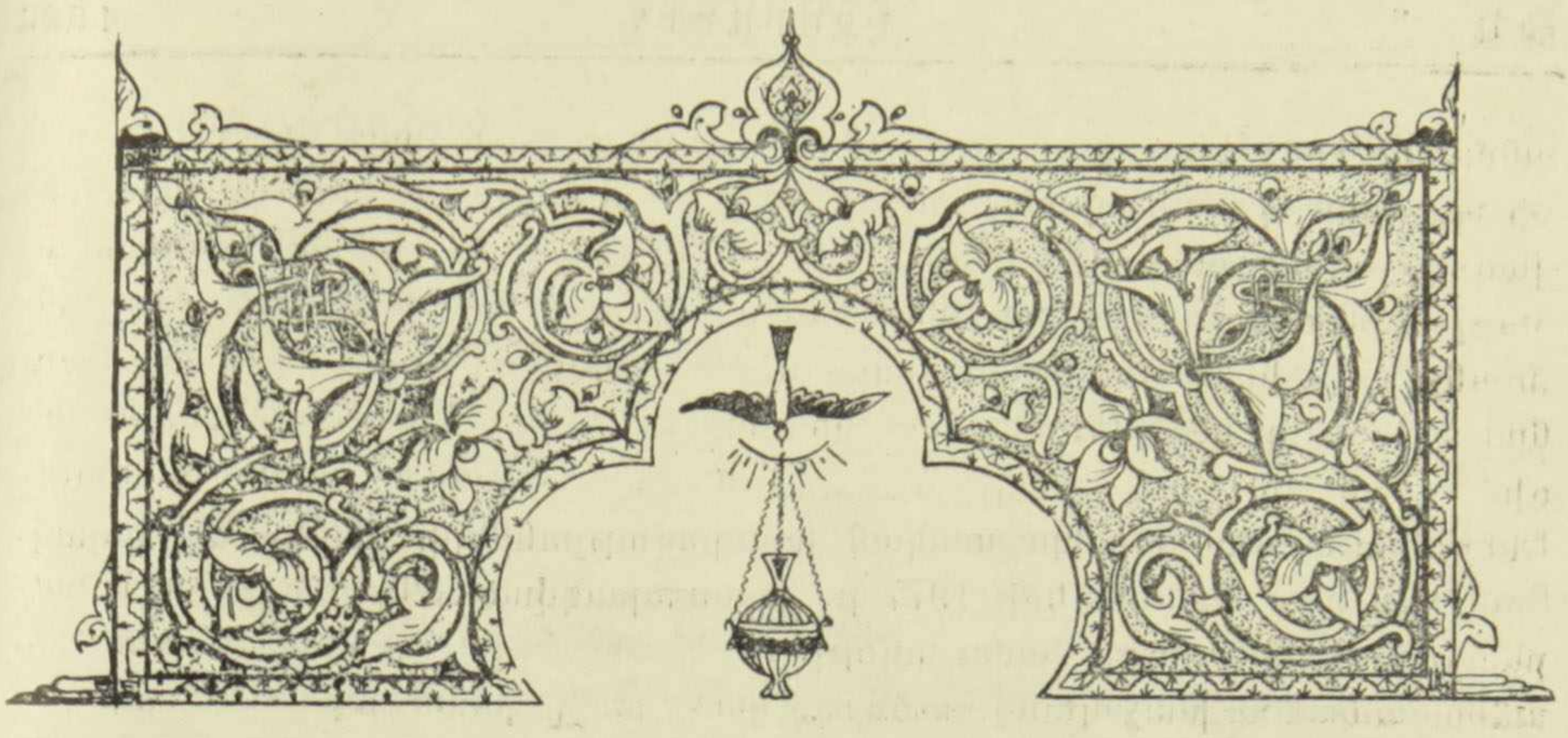

ՀԱՅԱՍՏԱՆՅԱՅՑ ԱՌԱՔԵԼԱԿԱՆ ՍՈՒՐԲ ԵԿԵՂԵՑՈՒՄ ԱՐԱՐՈՂՈՒԹՅԱՆ ԸՆԹԱՑՔՈՒՄ ԳՈՐԾԱԾՎՈՂ ԳՐՔԵՐ

Հայ Առաքելական Սուրբ Եկեղեցում ի գործածություն եղող գրքերը, ի տարբերություն պարզ (աշխարհիկ) գրքերի, գործածվելուց առաջ նախ օրհնվում են եպիսկոպոսի կողմից (Կանոն նոր գիրք օրհնելոյ, Մաշտոց, էջ 178, Երուսաղեմ, 1977), քանզի օրհնությունից հետո եկեղեցում գործածվող յուրաքանչյուր գիրք դառնում է «հրաշագործ», «համբուրելի» և «սուրբ»: Ապա այդ սուրբ գրքերի առաջնորդությամբ (ընթերցանություն, երգեցողություն) կատարվում է Եկեղեցու ծեսը, արարողությունը կամ կարգը:

Հայ Եկեղեցում ծեսը ունի հիմնական երեք բաժանում.

ա. ԺԱՄԵՐԳՈՒԹՅՈՒՆՆԵՐ

բ. ԽՈՐՀՈՒՐԴՆԵՐ

գ. ՀՈԳԵՎՈՐ ԲԱՐԵՊԱՇՏԱԿԱՆ ԱՐԱՐՈՂՈՒԹՅՈՒՆՆԵՐ

ա. Ժամերգությունները մեր Եկեղեցում թվով յոթն են՝ բաժանված արարողական յոթ մասերի (ժամերի): Իսկ ըստ կանոնակարգի ժամերգությունները թվով ինն են, քանզի «Ճաշու» ժամերգությունը իր հերթին բաժանվում է երեք մասի:

1. Գիշերային ժամերգություն.
2. Առավոտյան ժամերգություն.
3. Արևագալի ժամերգություն.
4. Ճաշու (երրորդ, վեցերորդ և իններորդ ժամու).
5. Երեկոյան.
6. Խաղաղական.
7. Հանգստյան:

Հայ Եկեղեցու սրբազան Խորհուրդներն են.

1. Մկրտություն.

2. Դրոշմ.
3. Ապաշխարություն.
4. Հաղորդություն.
5. Պսակ ձեռնադրության.
6. Պսակ ամուսնության.
7. Վերջին օծում:

գ— Հոգևոր բարեպաշտական արարողությունների ցանկը ներկայացնում ենք ըստ Երուսաղեմի 1977 թ. հրատարակված «Մաշտոցի»:

1. Կանոն գիշեր ժամու աղօթից.
2. Կանոն խաչալուայ առնելոյ.
3. Կանոն դժուարածին յղի կնոջ.
4. Կանոն վասն այսահարաց և լուսնոտից.
5. Կանոն Սկիհ և Մաղզմա օրհնելոյ.
6. Կանոն եկեղեցւոյ զգեստ օրհնելոյ.
7. Աղօթք խունկ օրհնելոյ.
8. Կանոն նոր գիրք օրհնելոյ.
9. Կանոն աղ օրհնելոյ.
10. Կանոն մատաղ օրհնելոյ.
11. Կանոն ջրհոր օրհնելոյ.
12. Կանոն զարմտիս օրհնելոյ.
13. Աղօթք վասն երաշտի.
14. Կանոն նորոգ սափրելոյ զհերս պատանւոյն.
15. Կանոն մեծի թաղման.
16. Կանոն մեծի այգուց.
17. Կանոն մեծի եօթն աւուր.
18. Կանոն տղայաթաղ կատարելոյ.
19. Կանոն տղայի այգուց.
20. Կանոն տղայի եօթն աւուր.
21. Կանոն հոգեհանգիստ կատարելոյ.
22. Առաջին Ամբիծք ննջեցելոց.
23. Երկրորդ Ամբիծ ննջեցելոց.
24. Երրորդ Ամբիծ ննջեցելոց.
25. Շարականք հանգստեան.
26. Աւետարանք բժշկութեան.
27. Աղօթք բժշկութեան.
28. Տնօրհնեք ի սուրբ Ծննդեան.
29. Տնօրհնեք ի սուրբ Զատկի:

Վերոհիշյալ արարողությունները (կարգ) կատարելու համար Հայ Եկեղեցու եռամեծ հայրապետներն ու վարդապետները հեղինակել, ապա եկեղեցական սուրբ ժողովները կանոնականացրել ու մեզ են ժառանգություն թողել եկեղեցական մեծ գրականություն, որոնց առաջնորդությամբ և հետևելով մենք նաև այսօր կատարում ենք ժամերգություններ, խորհուրդներ և հոգևոր բարեպաշտական արարողություններ:

Մեր նպատակն է՝ ներկայացնել **յուրաքանչյուր արարողական գիրք, ըստ իր հեղինակի և ժամանակի:**

Հայ Առաքելական Ս. Եկեղեցում արարողության ընթացքում գործածվող կանոնական գրքերը հետևյալներն են.

Ա. ԺԱՄԱԳԻՐՔ.
Բ. ՇԱՐԱԿԱՆ.
Գ. ՃԱՇՈՑ.
Դ. ՅԱՅՍՄԱՒՈՒՐՔ.
Ե. ՏԱՂԱՐԱՆ ԳԱՆՁԱՐԱՆ.
Զ. ՏՕՆԱՑՈՅՑ.
Է. ԽՈՐՀՐԴԱՏԵՏՐ.
Ը. ՄԱՇՏՈՑ:

Ժամագիրք. Հեղինակներ, կազմողներ

1. **Ս. Սահակ Պարթև և Ս. Մեսրոպ Մաշտոց** (—439).

Տառերի գյուտից հետո, հարկավ առաջինը լինելով, Ժամագրքի կազմությանը և հեղինակմանը ձեռնամուխ եղան հայազգի մեծ սրբերը: Սակայն նրանց աշխատությունները չեն թվարկվել հայոց մատենագրության մեջ, այլ միայն Ը դարի հեղինակ Հովհան Օձնեցին է վկայում և Ս. Սահակին վերագրում «Գիշերային ժամերգության» քարոզներն ու աղոթքները: Իսկ ամենակարևոր վկայությունը Ս. Սահակի և Ս. Մեսրոպի մասին մենք գտնում ենք ժամագրքի վերտառության մեջ. «Ժամագիրք ատենի արարեալ սուրբ եւ Աստուածաշնորհ թարգմանչացն ՍԱՀԱԿԱՅ ԵՒ ՄԵՍՐՈՎԲԱՅ եւ երանելի հայրապետացն մերոց Գիւտոյ եւ Յովհաննու Մանդակունւոյ եւ սրբոցն Ներսիսի Շնորհալւոյ» (Վաղարշապատ, 1891 (ՌՅԽ)):

2. **Գիւտ կաթողիկոս** (461—478).

Գյուտ կաթողիկոսին է վերագրվում «Արեւագալի ժամերգութիւն»-ը և մանավանդ «Յարեւելից մինչեւ ի մուտս արեւու, ընդ ամենայն տեղիս...» քարոզը:

3. **Հովհաննես կաթողիկոս Մանդակունի** (488—490).

Օձնեցու վկայությամբ Մանդակունի հայրապետին է վերագրվում ա. «Գիշերային ժամերգութիւն»-ը, բ. «Զարթուցեալքս» քարոզը, գ. «Զքէն գոհանամք» աղոթքը, դ. Ճաշու ժամերգության երրորդ, վեցերորդ և իններորդ ժամու աղուհացից հատուկ մեծ քարոզները և աղոթքները: Ըստ Օրմանյան սրբազանի, «Ծիսական կարգերու վերջնական ձևը» վերակազմել է Հովհան Մանդակունի կաթողիկոսը (Ազգապատում, էջ 478):

4. **Ս. Ներսես Շնորհալի** (1166—1173).

Հատուկ է Ս. Ներսես Շնորհալու վաստակը Ժամագրքի մեջ. այսպես՝ նրան են վերագրվում.

ա— **Գիշերային ժամերգություն**

1. «Յիշեսցուք» երգը, բ— «Աշխարհ ամենայն», գ— «Առաւօտ լուսոյ», դ— «Այսօր անճառ», ե— «Աստուած անեղ», զ— «Նորոգող տիեզերաց» երգերը:

2. **Առաւօտեան ժամերգութիւն.**

«Նորաստեղծեալ» և «Արարչական» երգերը:

3. **Արեւագալի ժամերգութիւն.**

«Յարեւելից», «Ճգնաւորք», «Լոյս», «Ճանապարհ» երգերը:

4. **Ճաշու ժամերգութիւն.**

Երրորդ ժամու՝ «Օրհնեմք զքեզ».
Վեցերորդ ժամու՝ «Խաւարեցաւ».
Իններորդ ժամու՝ «Զարշարակցեալ», «Նահապետին» երգերը:

5. **Խաղաղական ժամերգութիւն.** «Նայեաց սիրով»:
6. Հանգստեան ժամերգութիւն. «Հաւատով խոստովանիմ» աղոթքը:

Այլ հեղինակներ.

1) Ս. Թովմաս առաքյալին է վերագրվում «Սուրբ Աստուած» երգի «Փառաւորեալ» մասը:

2) Ս. Գրիգոր Լուսավորչին է վերագրվում «Աստուած մեծ» քարոզը և «Հաւատամք»-ի «Իսկ մեք փառաւորեացուք» հատվածը:

3) Հովհաննես սրկ. «Յիշեա Տէր» քարոզը:

4) Ս. Գրիգոր Նարեկացու աղոթամատյանից առնված «Բան ԺԲ, ԽԱ, ՂԳ, Զ» մասը:

5) Ս. Գրիգոր Տաթևացուն է վերագրվում ժամագրքի սկզբում «Դաւանութիւն ուղղափառ հաւատոյ», «Զղջումն» և «Արձակումն» դավանաբանական բաժինները:

ՇԱՐԱԿԱՆ

Հայ Եկեղեցում գործածվող բոլոր շարականները գրված են ութ ձայների հիման վրա և ունեն հետևյալ անվանումները. «Օրհնութիւն», «Հարց», «Մեծացուցէ», «Ողորմեա», «Տէր յերկնից», «Ճաշու» և «Համբարձի»: Այս ութ խումբ անվանումից զատ կան նաև ուրիշ անուն շարականներ, որոնք հայտնի են «Զանազանք» կամ «Երգ» անվամբ:

Շարականների բաժանումը ութ (8) ձայների վրա.

	ԱՁ	ԱԿ	ԲՁ	ԲԿ	ԳՁ	ԳԿ	ԴՁ	ԴԿ	գումարը
Օրհնութիւն	9	11	12	11	15	10	15	16	99
Հարց	22	20	20	15/1	27	10	39	34/2	190
Մեծացուցէ	11	6	3	3	3	4	13	12	55
Ողորմեա	21	19	20	18	30	11	40	32/2	193
Տէր յերկնից	31	25	24	34	42	22	53	44/6	281
Մանկունք	3	7	6/3	7	12	2	13/1	15/14	83
Ճաշու	11	4	6	4	8	3	6	10/1	59
Համբարձի	4	1	5	4	2	2/1	6/1	4/2	32
Զանազանք	—	—	—	—	—	1	2	1	4
Ընդ. գումար	112—	93—	99—	97—	139—	72—	189—	195—	996

Շարականների հեղինակները.

Ըստ «Շարակնոցի», ապա նաև ԺԳ դարի պատմիչ Կիրակոսի, նաև հաստատմամբ Գրիգոր Տաթևացու (ԺԵ դար) շարականների հեղինակներն են ըստ ժամանակագրական կարգի.

Ե դար	Ս. Սահակ	«պատկերք»	29
	Ս. Մաշտոց	—	157
	Հով. Մանդակունի	—	5

Զ դար	Մովսես Քերթող	—	240
	Պետրոս Քերթող	—	94
Է դար	Կոմիտաս կաթողիկոս	—	5
Ը դար	Սահակ Զորափորեցի	—	44
	Հովհան Օձնեցի	—	11
	Մովսես Սյունեցի	—	62
	Խոսրովադուխտ Գողթնացի	—	1
	Ստեփանոս Սյունեցի	—	80
Ժ դար	Ստեփանոս եպս. Ապարանցի	—	1
ԺԱ դար	Պետրոս Գետադարձ	—	11/72
	Ստեփանոս վրդ. Սեբաստացի	—	6
	Գրիգոր Մագիստրոս	—	1
ԺԲ դար	Հովհ. Սրկ. վարդապետ	—	1
	Գրիգոր Գ Պահլավունի	—	12
	Բարսեղ Դրազարկցի	—	1
	Սարգիս վրդ. Շնորհալի	—	1
	Ս. Ներսես Շնորհալի	—	137
	Ներսես Լամբրոնացի	—	28
ԺԳ դար	Գրիգոր Սկևռացի	—	1
	Խաչատուր վրդ. Տարոնացի	—	1
	Վարդան վրդ. Արևելցի	—	13
	Հովհ. վրդ. Պլուզ Երզնկացի	—	9
	Հակոբ Ա Կլայեցի	—	7
ԺԴ դար	Կիրակոս Վարդապետ	—	1

«պատկերաց» ընդհանուր գումարը 1036

ՃԱՇՈՑ

Հայ Եկեղեցում գործածվող «Ճաշոցի» առաջին հեղինակն է համարվում Ս. Երուսաղեմի առաջին եպիսկոպոս Հակոբոս Տեառնեղբայրը, ապա Ս. Կյուրեղ հայրապետը: Այդ է վկայում «Գիրք Թղթոց»-ի այն վկայությունը, որով Սյունյաց Ստեփանոս եպիսկոպոսը, պատասխանելով Անտիոքի հույն եպիսկոպոսին, գրում է. «...զի մեզ յԵրուսաղեմէ գիտեմք զսկիզբն հաւատոյ, եւ առաքեալքն յԵրուսաղէմ կարգեցին, եւ Յակոբոս Տեառնեղբայրն յԵրուսաղէմ կարգեաց զընթերցուածն, եւ Կիւրեղ հայրապետն զնոյն դաւանեաց» (Գիրք թղթոց, էջ 325):

Ճաշոցի հայ հեղինակներն են.

ա— Հովհաննես Պլուզ—խրատ «Ոնկլուայի».
բ— Ներսես Լամբրոնացի—աղոթք «Հոգեգալուստ».
գ— Եղիշե վարդապետ—աղոթք «Այլակերպութիւն».
դ— Ներսես Հայրապետ—աղոթք «Խաղողօրհնեք».
ե— Զաքարիա կաթողիկոս—ներբող խաչի «Խաչվերաց».

Հույն և Ասորի հայրեր

ա— Բարսեղ Կեսարացի
բ— Հովհան Ոսկեբերան,

գ— Կյուրեղ Երուսաղեմացի.
դ— Ս. Եփրեմ (թարգմանությունը՝ Գրիգոր Վկայասերի).
ե— Հակոբ Սրճեցի (Խաչի ճառ. Ավագ ուրբաթ):

ՅԱՅՍՄԱՒՈՒՐՔ

Սրբոց վկայաբանություն. **Յայսմաւուրք** անունը ծագել է ԺԳ դարում՝ սրբոց վկայաբանությանց մեջ պատմվող նյութերի մեջ հաճախ կրկնվող «յայսմ աւուր» բառերի կրկնության պատճառով:

«Յայսմաւուրքը» մեզ հայտնի է նաև ուրիշ անուններով. օրինակ՝ Ատոմադիր, Ճառընտիր, Տօնական, Տօնամակ, Տօնապատճառ, Տօնացոյց, Տօնացուցակ:

Օտար հեղինակներ.

1. Աթանաս, 2. Ամփիլոքիոս, 3. Գրիգոր Նյուսացի, 4. Դիոնիսիոս Արիսպագացի, 5. Մեծն Եվսեբիոս Պատմագիր, 6. Եփրեմ Խուրի, 7. Հիպոլիտոս Բոստրացի, 8. Մարութա եպիսկոպոս, 9. Մեղիտե, 10. Հակոբ Սրճեցի, 11. Հովհան Ոսկեբերան, 12. Պրոկղ:

Հայ հեղինակներ.

Ս. Սահակ և Ս. Մաշտոց, Մովսես Քերթող, Մամբրե Վերծանող, Եղիշե, Աբաս, Գրիգոր Զորափորեցի, Սողոմոն վանահայր Մաքենացվոց, Արտավազդ վանահայր Երաշխավոր վանքի, Հովհաննես բժիշկ, Գրիգոր վարդապետ, Ատոմ եպիսկոպոս, Տաճատ հայրն Վարագա, Սամուել Կամրջաձորեցի, Հովսեփ Կոստանդնուպոլսեցի, Գրիգոր Բ Վկայասեր, Կիրակոս վարդապետ Դրազարկցի, Հովհաննես Սարկավագ վարդապետ, Գրիգոր Գ Պահլավունի, Ս. Ներսես Շնորհալի, Ներսես Լամբրոնացի, Գրիգոր Սկևռացի, Տեր Իսրայել, Կիրակոս վրդ. Արևելցի, Դավիթ երեց Բալուեցի, Գրիգոր Է Անավարզեցի, Մովսես Երզնկացի, Դավիթ եպս. Զմշկածագի, Գրիգոր Տաթևացի, Դանիել վրդ. Մեծոփեցի, Գրիգոր վրդ. Խլաթեցի:

«Յայսմաւուրք»-ը տպագրվել է երեք անգամ՝ 1706 թ., 1730 թ. և 1834 թ., Կ. Պոլսի մեջ:

ՏԱՂԱՐԱՆ—ԳԱՆՁԱՐԱՆ

Տաղարանը խմբագրվել է երկու անգամ: Առաջինի հեղինակը և ժամանակը հայտնի չէ, իսկ երկրորդ անգամ այն խմբագրել և կազմել է Խլաթեցի Գրիգոր Ծերենց վարդապետը 1425 թվականին:

Տաղասացներ.

Ժ դար **Ս. Գրիգոր Նարեկացի**
«Աւետիս մեծ».
«Սեաւ եմ գեղեցիկ».
«Հաւուն հաւուն».
«Ես ձայն զառիւծուն»:

ԺԲ դար **Գրիգոր Գ Պահլավունի**
«Ծաղիկ պայծառ».
«Կայր կոյսն ի յայրին»,

«Ով զարմանալի».
«Ի յելս արեւու»:
Ս. Ներսես Շնորհալի
«Նորն Ադամ».
«Կանայքն արտասուոք».
«Նոր ծաղիկ պայծառ».
«Նստեալ կանայքն».
«Այսօր Գաբրիել».
«Անեղ Որդին».
«Անմարմնոցն հրեղինաց».
«Նոր լոյս յարփենուոյն».
«Առաւօտ լուսոյ».
«Երջանիկ հոգիահիրաշ կոյսն».
«Նորահիրաշ տեսիլ»:
ԺԳ դար Մխիթար Այրիվանեցի, Հովհաննես Երզնկացի Պլուզ:
ԺԴ դար Կոստանդին եպս. Կիլիկեցի, Հակոբ, Հովհաննես:
ԺԵ դար Առաքել վրդ. Բաղիշեցի, Առաքել եպս. Սյունեցի, Գրիգոր Սեբաստացի Արթուն:
ԺԶ դար Գրիգորիս Կաթողիկոս Աղթամարցի:
ԺԷ դար Արիստակես Խարբերդցի:
ԺԸ դար Գալուստ պատրիարք Կայծակն:

ԳԱՆՁԵՐ

Գանձեր կամ եղանակավոր քարոզներ. առաջացել է քարոզների առաջ դրվող «գանձ» բառից. օրինակ՝ Գրիգոր Նարեկացի «Գանձ լուսոյ», «Գանձ բաղձալի», «Գանձ անքննին»: Գանձարանի խմբագիրը ևս հանդիսանում է Սերենցը:

ԳԱՆՁԱՍԱՑՆԵՐ

Ս. Գրիգոր Նարեկացի, Ս. Ներսես Շնորհալի, Խաչատուր Տարոնացի, Հովհաննես Երզնկացի Պլուզ, Մխիթար Այրիվանեցի, Գեորգ Լամբրոնացի, Խաչատուր Կեչառեցի, Հովհաննես Թլկուրանցի, Վարդան, Հակոբ, Մովսես Երզնկացի, Սարգիս, Գրիգոր, Համազասպ, Պողոս, Ստեփանոս, Մկրտիչ, Մատթեոս Ջուղայեցի, Մանուել եպս. Բջնո, Գրիգոր Խլաթեցի Ծերենց, Մկրտիչ եպս. Նաղաշ. Առաքել վրդ. Բաղիշեցի, Հովհաննես Թլկուրանցի, Երեմիա Չելեպի Քյոմյուրճյան:

ՏՕՆԱՑՈՅՑ

«Տօնացույց»-ի հեղինակների և գործածման նպատակի մասին տեղեկություն ենք քաղում տոնացույցի վերտառությունից. «Սկզբնաւորեալ ի սրբոյ Լուսաւորչէն մերմէ... Եւ կարգաւորեալ սրբոյն Սահակայ Պարթեւի եւ երանեալ հայրապետացն մերոց Գիւտոյ Հայրապետին եւ Յովհաննու Ման-

դակունոյ եւ հուսկ ապա Ս. Ներսեսի Շնորհալւոյ, իսկ յետ ժամանակաց ի Ս. Աթոռն Էջմիածնի Տ. Սիմէոնի հայոց կաթողիկոսի» (Տօնացոյց, Երուսաղէմ, 1915 թ.):

Տոնացուցի հեղինակներ.

1) **Ս. Գրիգոր Լուսաւորիչ.**

Ստեսծելով պետական պաշտոնական անկախ Եկեղեցի, բնական է, որ Լուսաւորիչը պիտի ստեղծեր անկախ հայկական տոնակարգ: Բայց մեզ գրաւոր տեղեկութիւններ չեն հասել, թե հատկապես ինչ նորարարութիւններ է կատարել և ինչ տեսք է ունեցել Լուսաւորչի Տոնացուցը:

2) **Ս. Սահակ Պարթև, Գյուտ Կաթողիկոս, նաև Հովհան Մանդակունի** հայրապետների անունները ևս վկայագրված են Տոնացուցում, այս պարագայում ևս ոչ մի գրաւոր վկայութիւն չունենք վերոհիշյալ հայրապետների տոնացուցային կարգադրությունների կամ բարեփոխումների մասին:

3) **Ս. Հովհան Օձնեցի.**

Ըստ Վարդան վարդապետի վկայության, Օձնեցի կաթողիկոսն է կարգավորել Ս. Ծննդյան տոնին իբրև նախատոնակ չորս «Աւագ տօներ»-ը, «Նախատօնակ Տեառն Ծննդեան դնելով զչորս տօնն փոխանակ չորեքկարպեան Աթոռոյն, եօթն հովիւս կազմելով, ութերորդ վաղուց արդեան առաջնորդին՝ Յիսուսին Աստուծոյ» («Արարատ», 1888 թ., էջ 589):

4) **Ս. Ներսես Շնորհալի**

Ըստ «Տօնացոյց»-ի, Շնորհալին կարգավորել է «Հոգեգալստեան» յոթ, իսկ «Վերափոխման» տոնին ինն օր տոնախմբելու մասին. «Յայս վեց վեց աւուրս՝ սրբոյն Ներսէս Շնորհալին կարգեաց տօնել զտօն Հոգւոյն Սրբոյ Գալստեան եւ զարդարեաց երգուքն եւ ընթերցուածովք»: (Տօնացոյց, էջ 147): Այսպիսով այդ վեց օրերը Հոգեգալստյան տոնի հետ կազմում են յոթ օրերի ընթացք: «Եւ այսպէս երիցս անգամ կրկնեա զերիս պատկերս՝ որ լինի ինն օր՝ ըստ սահմանադրութեան սրբոյն Ներսէսի Կլայեցւոյ» (ս.օՀաց. էջ 206):

5) **Սիմէոն Ա. Երեւանցի** (1763—1780).

Սիմեոն կաթողիկոսը բարեփոխեց, տոմարական նոր հաշվարկով տեղաբաշխեց Հայ Եկեղեցու բոլոր տոնելի տոները՝ հատկապես մեծ տեղ տալով **ազգային սրբերին և տոներին.** կազմեց հատկապես շաբաթ և կիրակի օրերի համար տոնական հաստատուն կարգ: Սիմեոն կաթողիկոսի կազմած «Տօնացոյց»-ով ենք առաջնորդվում նաև այսօր:

Հայ Եկեղեցու տարին, ըստ վերոհիշյալ Տոնացուցի, բաժանվում է երեք հիմնական տեսակ-օրերի: Տէրունի, Սրբոց, Ապաշխարութեան: Սրանք ևս իրենց հերթին բաժանվում են երեք տեսակի (ըստ կենցաղի կամ կերակրատեսակների տարբերության): **Ուտիք, Նավակատիք և Պահք:**

Ստորև տանք Ուտիքի, Նավակատիքի և Պահոց օրերի ցանկը:

	ուտիք	նավակատիք	պահք	օրերի գումար
Տէրունի օրեր	104	5	27	163
Սրբոց օրեր	101	—	15	116
Ապաշխարության	—	—	113	113
	205	5	155	365 օր

Այս տոնակարգը կատարվում է նաև այսօր նույնությամբ:

ԽՈՐՀՐԴԱՏԵՏՐ ՊԱՏԱՐԱԳԱՄԱՏՈՒՅՑ

Ս. Պատարագի խորհուրդը հաստատել է Քրիստոս «Վերջին ընթրիքի» ժամանակ Սիոնի Վերնատան մեջ: «Առէք, կերայք, այս է մարմին իմ...»: «Արբէք ի դմանէ ամենեքին, զի այդ է արիւն իմ նորոյ ուխտի...» (Մատթ. ԻԺ 26—28, Մարկոս ԻԴ 22—24, Ղուկաս ԻԲ 19—20, Ա Կորնթ. ԺԱ 23—25):

Քրիստոսի Համբարձումից հետո առաքյալները Ս. Պատարագի խորհուրդը կատարում էին կիրակի օրերին, որոշ տների մեջ երեկոյան ժամերին (Գործք. Ի 7, Բ 46, Ի 7—11): Առաքյալներն ընթերցում էին Հին Կտակարանից հատվածներ, քարոզում, սաղմոսում, աղոթում, բեկում հացը և բաշխում «Սուրբ Հաղորդությունը», ապա կատարում սիրո ճաշ, որն հայտնի է «Ագապ» անունով:

Առաքելական պատարագամատույցներ.

Մեզ հայտնի են երեք առաքելական պատարագամատույցներ. Ս. Անդրեի, Ս. Հակոբոս Զեբեթյան և Ս. Հակոբոս Տեառնեղբոր: Իսկ հայոց մոտ ընդունված և այսօր էլ կիրառելի պատարագամատույցը կազմող հեղինակներն են՝ ա.—Բարսեղյան (Բարսեղ Կեսարացի). այս պատարագամատույցը անվանվում է Լուսավորչի, հավանաբար Գր. Լուսավորիչը այն կիրառել է մեր եկեղեցիներում: բ.— Նազիանզյան (Գրիգոր Նազիանզացի). Ս. Հովհան Մանդակունի կաթողիկոսը այն որդեգրել և խմբագրությամբ գործածվել է մեր եկեղեցում: գ.— Ոսկեբերանի. նույնություններ ունի Բարսեղյանի հետ և գործածվում է հատկապես Հույների մոտ: Գործածվել է նաև մեզանում: դ.— Հռովմեացվոց. թարգմանված Ներսես Լամբրոնացու կողմից և ապա որդեգրված ու որոշ մասեր ներմուծված մեր խորհրդատետրում:

Արդի պատարագամատույցը կազմվել է առավելապես Կապադովկյան հայրերի՝ Ս. Բարսեղի, Ս. Նազիանզացու պատարագների հետևությամբ: Խմբագրվել է Լամբրոնացու կողմից, ավելացվել Նարեկացու աղոթքները, իսկ ավելի ուշ, «Տէր ողորմեա»-ի երգերը Ս. Երևանցու ժամանակ: Հրատարակվել է շատ անգամներ: 1513 թ.՝ Վենետիկ, 1748 թ.՝ Պոլիս, 1880 թ.՝ Վաղարշապատ, և այլն:

ՄԱՇՏՈՑ (ՄԱՅՐ ՄԱՇՏՈՑ)

Հայ Առաքելական Սուրբ Եկեղեցու խորհուրդներն ու հոգևոր բարեպաշտական արարողությունները պարունակող գիրքը կոչվում է «Ծիսարան» կամ «Մաշտոց»:

Ըստ Կ. Պոլսում 1807 թ. (էջ 3) Մայր Մաշտոցի բացատրության, ծիսարանը Մաշտոց է կոչվում Ս. Մեսրոպ Մաշտոցի անունով: Նրան է վերագրվում ծիսարանի կազմությունը: Իսկ Կիրակոս Պատմիչը այն վերագրում է Մաշտոց կաթողիկոսին (897—98 թ.) այս վկայագրով. «Սա կարգեաց զգիրսն որ ըստ իր անուան Մաշտոց կոչի, ժողովեալ զամենայն

կարգս...»: Օրմանյան և Դուրյան սրբազանները ևս հաստատում են վերջին կարծիքը (Ազգապատում, 698 էջ):

Ծիսարան Մաշտոցի հեղինակները.

ա— **Հուստոս եպիսկոպոս.** «Իսկ վասն Տեառնականի եւ Աղօրհնեցն սրբոյն Յուստոսի է արարեալ, որ էր չորրորդ եպիսկոպոս Երուսաղեմի ի սրբոյն Յակոբայ» (Մատենադարան Հայկական թարգմանութեանց նախնեաց, Վենետիկ, 1889, էջ 247):

բ— **Ս. Գրիգոր Լուսաւորիչ.** «Իսկ վասն գրակարդացաց եւ կիսասարկաւագաց եւ ընկարեալ եկեղեցւոյ, եւ յետոյ դուռն եկեղեցւոյ, եւ զնշարս սրբոցն ի հանգիստ փոխել, այս ամենայն հիշատակ է մեզ ի սրբոյն Գրիգորէ մերոյ Լուսաւորչէ» (Մատենադարան Հայկ. Թարգ., էջ 247):

գ— **Եփրեմ Խուրի.** «Իսկ զԱգապան սուրբ առնել, որ է հոգեհանգիստն, եւ զՔահանայաթաղն՝ որ ունի ութեւտասան աւետարան արարեալ է սրբոյն Եփրեմի Խուրին Ասորւոյ ի Նիկոմիդացւոց քաղաքին երկրորդ ամի հայրապետութեան իւրոյ...» (Մատենադարան հայկ. թարգ., էջ 247):

դ— **Գրիգոր Աստուածաբան.** «Զկանոն սերմնօրհնէքին, զկալի եւ զհընձանի՝ արարեալ Գրիգորի Աստուածաբանի...» (Մ. Մաշտոց, Կ. Պոլիս, 1807 թ., էջ 2):

ե— **Ս. Սահակ Պարթև.** «Իսկ զՔահանայօրհնէսն սրբոյն Սահակայ է գործել... եւ ի քահանայաթաղն այլ՝ յաւել եօթն աւետարան... նոյնպէս եւ զԱշխարհաթաղն ի քաղաքաղաշտի...» (Մատ., էջ 247):

զ— **Հովհան Մանդակունի.** «Յետ այսորիկ գրի անդ թէ՝ զհիմնարկէք եւ զեկեղեցւոյ օրհնէքն, զարբել տաճարի եւ ժամահարի, սկհի եւ Մաղզմայի եւ հանդերձ սպասու, աւազան եւ մկրտութիւն առնել, խաչ օրհնել եւ պսակ դնել.. զայդ Մանդակունին է արարեալ, որ չորեքտասան թիւ էր ի սրբոյն Գրիգորէ» (Մայր Մաշտոց, էջ 8):

է— **Մաշտոց կաթողիկոս.** 1696 թ. Էջմիածնում գրված «Յայսմաւուրք»-ի վկայությամբ (Երուսաղեմ ձեռագրատուն, թիվ 1918, էջ 235). «Այս վարդապետս Մաշտոց, ընդ բարի վաղուց առաքինութեան իւրոյ, արար և բազում ուղղութիւնս կարգաց եւ կրօնից սբ. եկեղեցւոյ: Եւ ժողովեաց զկարգեալսն յառաջին սրբոցն, եւ զթերին ինքն ելից յաստուածային շնորհաց իւրոց, եւ եդ ի միում տփի զկարգն Մկրտութեան և զՊասկին, զՀաղորդութեան, զթաղման, զհոգեհանգիստն, եւ զԽաչօրհնէքն, զՍերմօրհնէքն, զՇեղջ, զկալ, եւ զհնձան, զհոտ, եւ զկարաս, զՋրօրհնէն եւ զՈտնլուայն, զհիմնարկէքն եւ զԵկեղեցի օրհնէքն, զԱւազան եւ զպղծեալ Տաճարին, զՁեռնադրութիւն, եւ զՔահանայաթաղն, եւ զայլ ամենայն սրովք վարին մերս կարգաւորութիւն, վասն որոյ եւ անուն գրոցն Մաշտոց կոչեցաւ, զի նորին աշխատասեր կամոքն ի մի վայր ժողովեցաւ»:

ը— **Ս. Ներսես Շնորհալի.** Մեռոնօրհնության կանոնի մեջ Ներսես Շնորհալուն է վերագրվում մի քարոզ. «Նոր աւրհնութիւն ընդ հայցուածոց մաղթանաց...» (Ցուցակ հայերեն ձեռագրաց, Բ հատոր, Հալեպ, 1936 թ., էջ 15):

թ— **Ներսես Լամբրոնացի.** Թարգմանաբար հաստատել է «Թագաւորօրհնէք»-ի կարգը, ինչպես Լամբրոնացին է վկայում. «Իսկ ես զսահմանեալ աւրհնութիւն թագաւորիս ոչ կամեցայ աղաւաղել, եդի ընդ նախ թարգմանեալ կարգաւ վերստին յարմարմամբ...»: Նրա գրչին է պատկանում նաև «Զրօրհնէք»-ի կանոնը:

ժ— **Ստեփանոս արքեպս. Տարոնի.** Հորինել է «Նաւօրհնեաց կանոնը» (տես «Սիսուան», էջ 74):

ժա— **Գրիգոր Տաթևացի.** Հեղինակել և սահմանել է Վարդապետական աստիճանի տվչության հատուկ կարգը (Մ. Մաշտոց, էջ 281):

Վերոհիշյալ կարգը Գևորգ Դ կաթողիկոսի հրամանով 1876 թ. Վաղարշապատում հրատարակված Մաշտոցում վերնագրվել է հետևյալ կերպ. «Գիրք գաւազան տալոյ աշակերտացն ճշմարիտ բանին քարոզութեան, նախ զմասնաւորն իշխանութիւն՝ որ է չորս աստիճան, եւ ապա զծայրագոյն, որ է տասն աստիճան, որ լինի բոլորն չորեքտասան: Յօրինեալ սրբոյն Գրիգորի Տաթեւացւոյ ճշմարտութեան վարդապետի, գերահանճար հռետորի եւ անյաղթ ախոյանի սուրբ հաւատոյ, աշակերտի մեծի Յովհաննու Որոտնեցւոյ»:

ժբ— **Մինաս արքեպիսկոպոս.** Սուրբ Էջմիածնի միաբան Մինաս արքեպիսկոպոսը կարգավորել է «Եկեղեցւոյ հիմնարկութեան» կանոնը: «Կանոն եւ արարողութիւն վասն հիմնարկութեան եկեղեցւոյ: Արարեալ Տեառն Յովհաննու Մանդակունւոյ՝ սրբազան կաթողիկոսի նախատես: Եւ կարգաւորեալ այժմ ի սրբոյ Աթոռոյն Էջմիածնի միաբան՝ Տեառն Մինասայ Արհիեպիսկոպոսէ» (Մ. Մաշտոց, էջ 155):

ԱՐՏԱԿ ԱՎ. ՔՀՆ. ՍԻՄՈՆՅԱՆ